

Επιστημονικές διαμάχες, ιδεολογικές αντιπαραθέσεις και προσωπικές έριδες από τον 18ο έως τον 20ό αι. στον ελληνικό πνευματικό χώρο

Γιώργος Ν. Βλαχάκης

Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Από την Αρχαιότητα μέχρι τις ημέρες μας η ανθρωπότητα βιώνει μια διαρκή ανέλιξη, κυρίως τεχνολογική, που όπως αποδεικνύει η ιστορία των επιστημών οφείλεται σε μια αέναη συσσώρευση, ανάλυση και σύνθεση δεδομένων, σε μια δημιουργική αξιοποίηση της προϋπάρχουσας γνώσης και στην ανάγκη να καλυφτούν επαρκώς με τα κριτήρια της κάθε εποχής οι ανάγκες του ανθρώπου για ό,τι οι σύγχρονοι κοινωνιολόγοι καθορίζουν ως ποιότητα ζωής. Η πρόταση αυτή βέβαια ουσιαστικά επαληθεύεται για ένα περιορισμένο ποσοστό του πληθυσμού του πλανήτη μας καθώς οι στατιστικές, τα οικονομικά μεγέθη αλλά και ο κοινός νους μας οδηγούν στη διαπίστωση πως αυτού του είδους οι διαδικασίες δεν αφορούν ή εν τέλει αφορούν αρνητικά την πλειονότητα των συγκατοίκων μας σ' αυτή την παγκόσμια «αυλή των θαυμάτων». Φυσικά, πολλοί θα ισχυριστούν ότι γι' αυτή την ομολογουμένως δυσάρεστη πραγματικότητα δεν θα πρέπει να κατηγορηθεί ως υπεύθυνη η ίδια η επιστήμη, αλλά η χρήση της.

Η αποφόρτιση της επιστήμης από κάθε είδους ιδεολογικό και ηθικό υπόβαθρο αναμφίβολα εξυπηρετεί συγκεκριμένους σκοπούς, καθώς τη μετατρέπει από αποτέλεσμα ανθρώπινης πράξης, με ό,τι αυτό συνεπάγεται, σε μια αυθύπαρκτη οντότητα, που προϋπάρχει της επιστημονικής πρακτικής, την ανάγει στη σφαίρα των πλατωνικών ιδεών, παραδίδοντας την αμόλυντη από «αίμα αθών» στις επόμενες γενιές. Κατά την άποψη μας όμως θα ήταν σαφώς πιο τίμιο και τελικά αναμφίβολα πιο «ωφέλιμο» για τις επερχόμενες γενιές να τους παραδίδαμε όχι μια άσπιλη επιστήμη, αλλά μια επιστήμη στην οποία, ως ανθρώπινο προϊόν, θα είχαν επισημανθεί τα λάθη, οι παραλείψεις, οι ακρότητες, τα μειονεκτήματα, οι αποτυχίες, οι ανεπάρκειες, οι εσφαλμένες επιλογές. Μια επιστήμη η οποία

δεν θα επέχει το ρόλο μιας σύγχρονης μη μεταφυσικής θρησκείας, όπου ο ορθός λόγος και το πείραμα δεν θα έχουν αναγορευθεί σε δόγματα μιας νέας πίστης.

Η ιστορία των επιστημών φαίνεται τα τελευταία χρόνια, τουλάχιστον όσον αφορά ένα από τα σημαντικά μεθοδολογικά ρεύματα της, να αποφεύγει πλέον να περιορίζει το ρόλο της σε μια απλή καταγραφή ή στη διατύπωση υμνολογίων για τα κατά εποχή και πολιτισμό επιστημονικά επιτεύγματα και τις προσωπικότητες που υποστηρίζεται ότι τα πέτυχαν. Έχοντας ωριμάσει πλέον, επιχειρεί το δικό της πέρασμα «από το Μύθο στο Λόγο». Εντοπίζει, εξετάζει και σχολιάζει και εκείνα τα ενδιαφέροντα σημεία της επιστημονικής εξέλιξης που η σύγχρονη φυσική θα ονόμαζε «ζώνες σκιάς», η σύγχρονη πολιτική θα χρησιμοποιούσε τον όρο «γκρίζες ζώνες».

Σε αυτή την κατηγορία συγκαταλέγεται και η μελέτη των επιστημονικών διαμαχών. Ξεπερνώντας τις παγίδες της ανεκδοτολογικής προσέγγισης, του πειρασμού της γαργαλιστικής παράθεσης, της εκλεκτικής επιλογής και του αφελούς σχολιασμού, στοιχεία στα οποία πολλοί ακούσια έχουν εθιστεί, θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε, όσον αφορά το στοιχείο των διαμαχών, τον κόσμο της ελληνικής επιστημονικής κοινότητας από περίπου τα μέσα του δέκατου όγδοου αιώνα μέχρι και τις απαρχές του εικοστού. Θα ξεκινήσουμε αναφερόμενοι στα σχετικά με ένα ζήτημα που αναδείχθηκε σε κεντρικό θέμα ιδεολογικής αντιπαράθεσης και ιδεολογικής διαμάχης στα μέσα του 18ου αιώνα. Αφορά την αποδοχή ή την απόρριψη του ηλιοκεντρικού συστήματος από τους λογίους κατά την περίοδο της Νεοελληνικής Αναγέννησης (η υιοθέτηση του προσδιορισμού Νεοελληνική Αναγέννηση αντί του ευρύτερα αποδεκτού *Νεοελληνικός Διαφωτισμός* υποδηλώνει μια άλλη, νεότερη φυσικά, ιδεολογική αντιπαράθεση).

Το ζήτημα αυτό στις ποικίλες εκφάνσεις του έχει μελετηθεί διεξοδικά από τους μελετητές της περιόδου (Μακρίδης, 1995, Πέτσιος, 2002, σ. 177-212). Στην παρούσα δημοσίευση μας δεν θα επιμείνουμε σε λεπτομέρειες. Κρατάμε ωστόσο τη ρητορική της πλευράς εκείνης η οποία εξακολουθούσε, στηριζόμενη σε χωρία της *Αγίας Γραφής* και στην πατερική παράδοση, να υπερασπίζεται το γεωκεντρικό σύστημα ακόμα και όταν είχε από κάθε άποψη αποδειχθεί η επιστημονική του ανεπάρκεια. Είναι γεγονός ότι οι υπερασπιστές του γεωκεντρικού συστήματος κατά την πρώτη περίοδο της Νεοελληνικής Αναγέννησης, το λυκαυγές του 18ου αιώνα, επιχειρούν να στηρίξουν τις θέσεις τους με αντιπαράθεση επιχειρημάτων και λογικών συλλογισμών. Κάποιοι μάλιστα από αυτούς, όπως ο Χρύσανθος Νοταράς (Τσακούμης, 1992, Nicolaidis E., 1994) και ο Βικέντιος Δαμοδός (Μπόμου-Σταμάτη, 1998), πιστώνονται με μια ουσιαστικά αντικειμενι-

κή και ισοβαρή περιγραφή των αντίπαλων συστημάτων πριν από τη διατύπωση υπό μορφή κατακλείδας της προσωπικής τους γνώμης. Καθώς όμως στην πορεία του χρόνου αρχίζει να διαφαίνεται η επιστημονική υπεροχή του ηλιοκεντρικού συστήματος και αυτό να γίνεται ολοένα και ευρύτερα αποδεκτό, η λογική δίνει τη θέση της στην επιθυμία και το επιχείρημα αντικαθίσταται από την κραυγή. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Σέργιου Μακραίου, ο οποίος το 1797 εκδίδει στη Βιέννη ένα βιβλίο με τον εύγλωττο τίτλο *Τρόπαιον εκ της Ελλαδικής Πανοπλίας κατά των οπαδών του Κοπερνίκου* (Βλαχάκης, 1997). Στην ίδια κατηγορία κειμένων εντάσσεται και η *Αντιφώνησις προς τον παράλογον ζήλον, των από της Ευρώπης ερχομένων φιλοσόφων, δεικνύσα, ότι μάταιος, και ανόητος είναι ο ταλανισμός οπού κάνουνσι του γένους μας, και διδάσκουσα ποία είναι η όντως και αληθινή φιλοσοφία*, που εκδίδεται στην Τεργέστη το 1802. Το βιβλίο του Πάριου κινείται στην ίδια γραμμή με ένα προγενέστερο κείμενο του που εκδόθηκε το 1800 στη Λειψία με τίτλο *Απολογία Χριστιανική*. Συγγρατούμε ορισμένα παραθέματα από το βιβλίο τα οποία κάνουν καταφανείς τους σκοπούς του πονήματος:

«Τώρα εις ημάς εδώ, δηλαδή τους ανατολικούς, από εκείνους τους άλλους βλάσφημους, οπού μας ανέφερεν ανωτέρω ο πάτερ Εενουβέξης, κανένας δεν είναι γνωστός, ούτε κάνει κανένας άλλος κρότον και σήγχυσιν πάρει, ο θεήλατος Βολταίρ... Λοιπόν μακράν η διαλεχτική λέσχη, μακρά η πολύσχημος Εεωμετρία, μακράν η κενέμφατος 'Αλγεβρα, μακράν κάθε Αλγεβρα, μακράν κάθε ανθρωπινή επιστήμη και μάθησις. Εις τα εξ αποκαλύψεως δεν ζητείται απόδειξις, αλλά πίστις» (Ψημμένος, 1989, σ. 494, 496).

Στο απόσπασμα διακρίνεται με σαφήνεια η υπερασπιστική γραμμή της ορθόδοξης θεολογίας έναντι της φιλοσοφίας, της θρησκείας έναντι της επιστήμης κρίκοι και αυτοί σε μια διαρκή και ουσιαστικά χωρίς τέλος διαμάχη μεταξύ ιδεαλισμού και υλισμού η οποία έχει της απαρχές της στην Αρχαιότητα και συνεχίζεται βέβαια στις ημέρες μας.

Δύο είναι τα κύρια σημεία αυτής της, ευφυσής είναι η αλήθεια, στρατηγικής η οποία δεν στοχεύει στην πραγματικότητα να πείσει τους ιδεολογικούς αντιπάλους αλλά να συσπειρώσει τους οπαδούς και να αναπτερώσει το ηθικό τους με το προσδόκιμο δώρο της αιώνιας ευδαιμονίας. Το πρώτο έγκειται στην απαξίωση της αντίπαλης πλευράς, η οποία σκιαγραφείται ως αγνοούσα την πραγματική Αλήθεια και ενδιαφερόμενη για τα φθαρτά, τα εφήμερα, εν τέλει τα άνευ ουσίας. Το δεύτερο είναι η προσπάθεια απόδειξης ότι θρησκεία και επιστήμη είναι δύο ασύμβατες πρακτικές και στην περίπτωση αυτή, καθώς αυτές κινούνται σε εντελώς διά-

φορά εννοιολογικά πλαίσια, δεν έχει νόημα ο μεταξύ τους διάλογος. Συνοδοιπόρος του Μακρραίου είναι ο Γρηγοράσκος Μπαλανίδης, ο οποίος το 1809 συγγράφει το «Γρόπαιον κατά των Κοπερνικάνων» (Παπαγεωργίου, 1994), το οποίο τελικά παρέμεινε σε χειρόγραφη μορφή και στο οποίο επιτίθεται στο ηλιοκεντρικό σύστημα θεωρώντας ότι μπορεί να επιτύχει στην αποστολή του καθώς όπως σημειώνει:

«Φέρομεν δη Περικεφαλαίαν Αριστοτέλειον, θώρακα Παλλάνειον, Ασπίδα ευγένειον, σπάθην αμφίκοπον την σέργειον, και Πυροβόλα ευρώπης τα άριστα, α δύνανται ως ιστόν αράχνης κατακαύσαι τα τούτων ανίσχυρα εκτρωμάτια. φέρε δη τας μεταφοράς αφέντες του λόγου αισθητότερον αρξώμεθα και σαφέστερον» (Παπαγεωργίου, 1994, σ. 129).

Και συνεχίζει απευθυνόμενος στους αναγνώστες του:

«Ουχ ούτω δε σαφώς και ανακεκαλυμένως την αθειάν διδάσκουσιν (οι εκ της κλεινής Ευρώπης αφικνόμενοι), αλλά νυν μεν λέγοντες την γην κινείσθαι και πάσαν ανατρέποντες πάλαιαν και νέαν. Νυν δε μη δειν την Ελλάδα εκδιδάσκεισθαι, ίνα μη δυνάμενοι αναγινώσκειν τας της εκκλησίας βίβλους, ώμεν εν σκότει και ευάλωτοι» (Παπαγεωργίου, 1994, σ. 134).

Η αποδοχή του γεωκεντρικού συστήματος, όχι στη βάση της επιστημονικής εξέτασης αλλά ως προπέτασμα της αυθεντίας των γραφών, βρίσκει φυσικά σοβαρούς αντιπάλους. Μεταξύ αυτών εκείνοι που διακρίνονται για την «πολεμική» τους διάθεση είναι ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ, ο Χριστόδουλος Παμπλέκης και ο Μιχαήλ Περδικάρης, ο οποίος στον περίφημο *Ερμήλο* απαντά με δηκτικό τρόπο στον Σέργιο Μακρραίο εξακοντίζοντας βέλη το ίδιο ίσως και περισσότερο δηλητηριώδη από εκείνα του ιδεολογικού του αντιπάλου:

*«Τον Νευθων', αν νομίζης, μ' αυτά πως αναιρείς
αχ, αδελφέ! Πλανάσαι! Και να με συγχωρής!
Δεν αναιρείτ' ο Νευθων με τρόπους Λογικής
Εδείχθη δι' Αλγεβρας και Μαθηματικής,
Αγγλία τον εδέχθη, Εαλλία, κι αλλαχού,
Ρωσσία, Εερμανία σχεδόν και πανταχού.
Ο νευθων, πως εστάθη θαυμάσιος σοφός
Σχεδόν το ξεύρουν όλοι, και τον κηρύττουν φως,
Και φως εστάθη, όντως εις τάστρονομικόν
Το σύστημα το νέον, το Κοπερνιακόν».*

Άλλοι λόγιοι, όπως ο Άνθιμος Γαζής, ο Κωνσταντίνος Κούμας, ο Δημήτριος Δάρβαρις, ο Κωνσταντίνος Βαρδαλάχος, ο Βενιαμίν Άέσβιος και ο Θεόφιλος

Κά'ρης δεν μπαίνουν καν στον κόπο να συζητήσουν τα αυτονόητα, αποδεχόμενοι χωρίς συζήτηση το ηλιοκεντρικό σύστημα.

Μνημονεύσαμε το όνομα του Χριστόδουλου Παμπλέκη. Πρόκειται για την περίπτωση εκείνη του κατεξοχήν επαναστατικού πνεύματος, το οποίο αρνείται να συνταχθεί με τις ιερές παραδόσεις και να αποδεχθεί τον κυρίαρχο ρόλο της Εκκλησίας. Αν βρισκόταν στο Παρίσι της Γαλλικής Επανάστασης θα ήταν με τους ιακωβίνους, στην Οκτωβριανή Επανάσταση θα ανέμιζε τις παντιέρες των μπολσεβίκων. Αν και προσγράφεται στο κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, ο Παμπλέκης αποτελεί την περίπτωση εκείνου του λόγιου που δεν πείθεται να ακολουθήσει δρόμους συμβιβασμού (Νούτσος, 1981). Το τίμημα το πληρώνει αενάως. Μια αφοριστική καταδίκη το 1793 από το Πατριαρχείο, μια σκληρή διακωμώδηση του έργου του και εν τέλει η σιωπή (Ηλιου, 1985). Τα έργα του *Περί Φιλοσόφου, Φιλοσοφίας, Φυσικών, Μεταφυσικών, Πνευματικών και Θείων Αρχών* (1786) και *Περί Θεοκρατίας* αποτελούν έναν ύμνο στον ορθό λόγο (Ψημμένος, 1989, σ. 456-489).

Αφήνοντας το νήμα αυτής της κυρίαρχης στον ελληνικό χώρο ιδεολογικής και επιστημονικής αντιπαράθεσης θα αναφερθούμε και σε ένα τυπικό δείγμα διαπροσωπικής αντιπαλότητας η οποία βέβαια είναι επίσης ενδεδυμένη με κάποιον ιδεολογικού τύπου μανδύα για να τηρηθούν τα προσχήματα. Πρόκειται για τη διαμάχη μεταξύ των εκδοτών του *Λόγιου Ερμή* και της *Αθηνάς*.

Ο *Λόγιος Ερμής* αποτελεί τη μακροβιότερη περιοδική έκδοση της προεπαναστατικής περιόδου, εκδιδόταν από το 1810 έως το 1821 και η σημαντική συμβολή του στην ανάπτυξη της ελληνικής λογιούσνης έχει επίσης σχεδόν εξαντλητικά μελετηθεί (Vlahakis, 1999). Προσγράφεται αναμφίβολα στην πλευρά εκείνη που σχηματικά και για λόγους μεθοδολογικής διευκόλυνσης θα χαρακτηρίζαμε προοδευτική.

Η *Αθηνά* υπήρξε ένα βραχύβιο έντυπο που εκδόθηκε το 1819 στο Παρίσι από τον Π. Ιωαννίδη και ορισμένους άλλους οι οποίοι αναφέρονται μόνο με τα αρχικά τους¹. Στις σελίδες του περιοδικού διαβάξει κανείς άρθρα ποικίλου περιεχομένου, κυρίως μεταφράσεις από γαλλικά αντίστοιχα περιοδικά. Από αυτά εκείνα τουλάχιστον τα οποία αναφέρονται στις επιστήμες είναι ενημερωτικού χαρακτήρα και αρκετά καλού επιπέδου.

Φαίνεται λοιπόν ότι ο *Λόγιος Ερμής* διέβλεψε έναν εν δυνάμει εκδοτικό αντίπαλο στην *Αθηνά* και εξ αρχής υπονομεύει τη νέα αυτή εκδοτική προσπάθεια επι-

1. Η *Αθηνά* κυκλοφόρησε το 1819 σε φωτοαναστατική έκδοση από το ΕΛΙΑ με τη φροντίδα και εισαγωγικά σχόλια της Αικατερίνης Κουμαριανού.

διώκοντας να υποβαθμίσει τις δυνατότητες των εκδοτών της, οι οποίοι παρουσιάζονται ως φοιτητές στη γαλλική πρωτεύουσα με γλώσσα καταφανώς υποτιμητική:

«Έπειτα αυτοί όλοι είναι μειράκια, σταλμένα από την πατρίδα με έξοδα Ελλήνων διά ν' αποκτήσωσι και να μεταφέρωσιν εις την Ελλάδα των φωτισμένων εθνών μαθήματα. Ασχολούμενοι εις την εφημερίδα, φυσικά ζημιώνονται εις τα μαθήματα. Ασχολούμενους εις τα μαθήματα, δεν τους μένει τόσος καιρός, όσος χρειάζεται εις την σύνταξιν καλής εφημερίδος, και αν είχαν την απαιτουμένην εις τούτο παιδείαν και ικανότητα. Αφεύκτως λοιπόν είναι ή κακοίμαθηταί, ή κακοί εφημεριδογράφοι, ή και τα δύο ομού».

Στη συνέχεια τα επικριτικά εναντίον της Αθηνάς άρθρα υπογράφει ο Κωνσταντίνος Νικολόπουλος υπό το ψευδώνυμο Μισοκλόπος Φιλοδικαίου (Δημαράς, χ.χ.). Τέλος, ο Λόγιος Ερμής κατηγορείται από την Αθηνά για υπόγειες ενέργειες οι οποίες εμπόδισαν την κυκλοφορία του περιοδικού στη Βιέννη και οδήγησαν στην αναστολή της έκδοσης του περιοδικού:

«Αλλ' εις τούτο υποπτευόμεθα ότι συνεισέφεραν αι ραδιουργίαι, μισοκάλων τίνων [...] Διά τούτο γίνεται με μεγάλην μας λύπην αναβολή εις της εφημερίδος την έκδοσιν, έως ου μάθωμεν την τελείαν ταύτης από Βιέννης ελευθέρωση και υπερβώμεν ταύτας τας δυσκολίας. Ηυχόμεθα να μην ήσαν έλληνες οι τοιούτοι μισοκαλοι και παρακαλούμεν την εν Βιέννη φιλόμουσον των ομογενών αδελφότητα να λάβη φροντίδα εις την αταξίαν ταύτην, ήτις πρέπει να κινήση την προσοχήν των, διότι γίνεται κατ' αρέσκειαν δύο ή τριών, οίτινες, βέβαιοι εις τα κινήματα των κατά της προόδου της Αθηνάς, έχουσι την ανδρίαν να ευχηθώσι την καλήν προκοπήν ταύτης και στερέωσιν»².

Η επίθεση εναντίον του Λόγιου Ερμή και των συνεργατών του συνεχίζεται και από ένα ακόμη έντυπο του Παναγιώτη Ιωαννίδη, το Μουσεϊόν, το οποίο κυκλοφόρησε όταν διεκόπη η έκδοση της Αθηνάς:

«Μόνον οι ερμογράφοι εκίνησαν πόλεμον κατ' αυτής λαβόντες συνεργούς και άλλους ομόφρονάς των, και μάλιστα τον ενταύθα υπότροφοι των Σαλαμίνιον [...] η έκδοσις λοιπόν της Αθηνάς διά την κακίαν των και ραδιουργίαν έπαυσε»³.

Η εμπλοκή του Κωνσταντίνου Νικολόπουλου είναι προφανώς και η αιτία που δέχεται σκληρή επίθεση για όσα έγραφε ασκώντας κριτική στην Αθηνά:

«νομίζεις ότι ούτως ανώνυμος θέλεις είσαι πάντοτε κεκρυμμένος; ήξευρε ότι αντι-

2. Αθηνά, τετράδων ζ', 15 Μαΐου 1819, σσ. 191-192.

3. Μουσεϊόν, τετράδιον α', 1819, σ. 7.

παρατάττεσαι όχι με την εταφείαν, αλλά με εμέ όστις δύναμαι να τετραγωνήσω το κρανίον σου διά να μάθης να κρίνης ορθώς. Κατοίκων εις πεφωτισμένην γην μεταξύ των σοφών Γάλλων, δεν φοβούμαι τίνα ότε λαλώ την αλήθειαν. Όθεν καταφρονώ και σε, και την φατρίαν σου και τον έφορον αυτής. Ηξεύρω καλώς ότι συ ο υπογραφόμενος Μισοκλόπος Φιλοδικαίου είσαι ο Ελληνόφρων Σαλαμίσιος, ο φιλογενής ο εξ Ιωαννίνων, ο Κ. . . . Νικολόπουλος»⁴.

Προς τον Νικολόπουλο απευθύνεται και η κρίση:

«Ο Φανητιάδης ην ποτέ σεμνός, μετριόφρων και ευπροσήγορος. Μόλις τότε είχε τα προς το ζην. Ήδη όμως κατεστάθη σοβαρός και υπερόφρους ως υψικέρατος ταύρος, αυθάδης και υβριστής ως ουδείς άλλος. Τινών η φράσις είναι ως ο σέλος ωφέλιμον υπήρχεν εις αυτούς αν εγεννώντο άλαλοι και κωφοί ή αναίσθητοι»⁵.

Ότως ή άλλως η εμπλοκή του Λόγιου Ερμή σε ποικίλες διαμάχες είναι γνωστή. Ένα ακόμα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η αντιπαλότητα η οποία αναπτύχθηκε μεταξύ του Αδαμάντιου Κοραή, εμπνευστή της έκδοσης, και του πρώτου εκδότη του περιοδικού Άνθιμου Γαζή, ο οποίος κατηγορήθηκε από τον Κοραή για αγνωμοσύνη καθώς δεν προσέδωσε τα οφειλόμενα στη συμβολή του. Γράφει ο Κοραής στον προσωπικό του φίλο Αλέξανδρο Βασιλείου τον Ιούνιο του 1811:

«Ο Λόγιος Ερμής έγγραψε και προς εμέ ζητών ύλην διά την εφημερίδαν, και ζητών με εγκώμια εξεταστικά "ίνα πρωτεύω εν πάσιν", αφού εις το πρώτον ήτριν της εφημερίδος δεν το εκράτησεν η ψυχή του να ομολογήση ότι της εφημερίδος ταύτης την έννοιαν και επίνοιαν εγώ πρώτος την έδωκα [...] εδώ το πράγμα δεν είναι διαβολή, αλλ' αρπαγή την οποίαν, δν,Ά να κλείση την είσοδον εις πάσαν επιφώνησιν (reclamation) εμελίτωσε με τόσα άνοστα εγκώμια. Ίσως στοχάζεσαι ότι μ' ελύπησε πολύ η δόλιος αυτή αποσιώπησις. Όχι φίλε! Αλλά δαιμονίζομαι οσάκις βλέπω τα δόλια!»

Με την ίδρυση του ανεξάρτητου κράτους και την ίδρυση του Πανεπιστημίου το 1837 θα πίστευε ίσως κανείς ότι κάποια βελτίωση θα διαφαινόταν καθώς πλέον θεσμοί και όργανα αναλάμβαναν το έργο εκείνο το οποίο προηγουμένως επιχειρούσαν να φέρουν εις πέρας μεμονωμένα πρόσωπα ή ολιγάριθμες ομάδες. Έγιναν όμως έτσι τα πράγματα; Μια πρώτη αίσθηση μας δίνει η αναφορά του Διονυσίου Πύρρου σχετικά με τον αποκλεισμό του από μια θέση στο νεότευκτο Οθώνειο Πανεπιστήμιο. Ο Πύρρος ανήκει στη χορεία εκείνων των λογίων της προεπαναστατικής περιόδου η οποίοι δεν θέλησαν ή δεν μπόρεσαν να αφομοιώσουν και να

4. Μουσείον, τετράδων α', 1819, σ. 32-33.

5. Μουσείον, τετράδιον α', 1819, σ. 36.

αφομοιωθούν στις νέες κοινωνικές, πολιτικές και εκπαιδευτικές συνθήκες. Έτσι είναι εύκολο να αρχίσει να πιστεύει ότι αιτία του αποκλεισμού του δεν είναι η δική του επιστημονική ανεπάρκεια -άλλωστε πόσοι επιστημονικά ανεπαρκείς δεν κρίνονται ως ακαδημαϊκά επαρκείς- αλλά μια αόρατη συνωμοσία σκοτεινών δυνάμεων η οποία μοιάζει να εκπορεύεται από ανακτορικές βουλές. Γράφει ο Πύρρος: «*Αλλ' επειδή και εις το Ναυπλιον είχαν τυπώσει το Εγκόλπιον των Ιατρών, ηθέλησα να τυπώσω και μίαν Βοτανικήν πρακτικήν, και διά να συνθέσω ταύτην συνεργανίσθην από τριάκοντα πέντε χιλιάδας βότανα, μόνον διακόσια και αυτά ωφέλιμα εις την ιατρικήν και οικονομίαν, καθόλα χυμικώς αναλυμένα και επιστημονικώς δεδομένα, και διά να τυπώσω τας χρωματισμένους αυτών εικόνας, έκαμα ειδικήν μου λιθογραφίαν, επειδή και οι Βαβαροί όντες φθονεροί τότε, δεν με άφηνον να την τυπώσω. Πολλά έπαθον απ' αυτούς, έως ου να την τυπώσω, ταύτην τελειώσας και χρωματίσας εις τας Αθήνας το 1838 διένειμα εις τον λαόν, τοιαύτην βοτανικήν ουδείς των Ελλήνων έκαμεν ακόμη, μολοντούτο οι εντελείς μαθηταί απατώμενοι, σπουδάξωσιν εις μίαν παραμικράν, και ουτιδανήν βοτανικήν, χωρίς να ειδώσι και να καταλάβωσι» (Πύρρος, 1848, σ. 198).*

Και ακόμη:

«*όταν ήλθεν ο βασιλεύς εις τας Αθήνας οι ιατροί συνέτρεξαν πανταχόθεν και διά να εύρωσιν πόρον ζωής διά βίου, εστοχάσθησαν να συστήσωσι κατάστημα στερόν, όθεν εσυμφώνησαν να κάμωσι Πανεπιστήμιον, ενώ παραδίδοντες να λαμβάνωσι αενάως μισθούς σφοδρούς [...], με επαρεκίνησαν να γράψω αναφοράν και να καταταχθώ διδάσκαλος εις εν μάθημα των επιστημών, να παρακαλώ και τους διδασκάλους να ενδώσουν, εγώ κατ' αρχάς βλέπων την ανωμαλίαν των ιατρών δεν ηθέλησα [...] και ούτως έμεινα έξω, το ίδιον έπαθην εις το Παρίσιον και ο σοφός Α. Κοραΐς, [...], ενταύθα όμως όλοι έτρεχον ξυπόλυτοι, παρακαλούντες...» (Πύρρος, 1848, σ. 142).*

Μπορεί τα πράγματα να ήταν και έτσι. Μπορεί ο Πύρρος πράγματι να είχε δίκιο.

Προς αυτή την κατεύθυνση άλλωστε οδηγείται η σκέψη μας όταν αναλογιστούμε ότι λίγα χρόνια αργότερα ίσως ο κορυφαίος επιστήμονας τον 19ο αιώνα στο μικρό ανεξάρτητο ελληνικό κράτος, ο Αναστάσιος Χριστομάνος (Vlahakis, 2005), ο άνθρωπος που οραματίστηκε και είχε τη δύναμη, παρά τις αντιξοότητες, να υλοποιήσει την ίδρυση του Χημείου, κατηγορήθηκε ότι, δίλην λαθρεμπόρου, έφερε παράνομα και με έξοδα του πανεπιστημίου καπέλα και δαντέλες για τη σύζυγο του στα κιβώτια με τα όργανα που είχε παραγγείλει για το εργαστήριό του από το εξωτερικό.

Το πέρασμα από το γένος στο έθνος φαίνεται ότι μετασχημάτισε και τον τύπο των διαμαχών που συναντάμε στον ελληνικό χώρο μεταξύ των μελών της ακαδημαϊκής κοινότητας. Η ανασφάλεια των Ελλήνων επιστημόνων είναι εμφανής. Κατάλοιπο προηγούμενων εποχών, που ενδεχομένως καθορίζει τη στάση μας απέναντι στη διεθνή κοινότητα ακόμα και σήμερα, είναι μια άλλοτε εμφανής και άλλοτε συγκαλυμμένη ξеноφοβία. Τυπικό παράδειγμα αυτού του τύπου διαμάχης είναι η περίπτωση του Θεόδωρου Ορφανίδη και του Θεόδωρου Χελδράιχ (Οικονόμου-Αμίλλη, Βλαχάκης 1998). Καθηγητής της Βοτανικής ο πρώτος μετά από σχετικές σπουδές στη Γαλλία, επιμελητής του Φυσιογραφικού Μουσείου ο δεύτερος, ξεκινούν με τους καλύτερους οιωνούς μια αγαστή συνεργασία η οποία σταδιακά εξελίσσεται σε μία από τις πιο σκληρές διαμάχες της εποχής, όταν το 1862 ο Ορφανίδης εκδηλώνεται πλέον ανοικτά εναντίον του Χελδράιχ και το 1863 καταφεύγει στη δικαιοσύνη για να αποσπάσει από αυτόν ορισμένους σπόρους του είδους *Pinus Peuceae*. Ακολουθώντας ένα διαρκές κρεσέντο, η μεταξύ τους ρήξη φτάνει σε οριακό σημείο όταν στις 14 Απριλίου 1865 ο Ορφανίδης κατηγορεί απροκάλυπτα ενώπιον του υπουργού Δημοσίας Εκπαιδύσεως τον Χελδράιχ ως ανίκανο να ανταποκριθεί στα καθήκοντα του και υπεύθυνο για την άθλια κατάσταση του Μουσείου Βοτανικής. Το σύνολο των κατηγοριών του Ορφανίδη, αφού δημοσιεύεται στον Τύπο της εποχής, όπως π.χ. στην εφημερίδα *Ο Νομιμόφρων* (είναι άραγε τυχαία η επιλογή μπαίνει κανείς στον πειρασμό να αναρωτηθεί) τελικά εκδίδεται σε ένα φυλλάδιο με τίτλο *Η κατάσταση του Φυσιογραφικού Μουσείου του Πανεπιστημίου*. Στο κείμενο αυτό ο Ορφανίδης αυτοπαρουσιάζεται ως μάρτυρας έτοιμος να θυσιαστεί για το κοινό καλό:

«βλέπομεν εν μέσω και των μεγάλων και των μικρών κοινωνιών πολλούς να άρως τον σταυρόν αυτών, και μετά μελαγχολικού μειδιάματος να βαδίζωσιν επί της οδυνηράς οδού του μαρτυρίου [...] λαμβάνω, λοιπόν, τον κάλαμον και καταβαίνω εις την δημοσιότητα, ίνα επιφέρω την απολύτως αναγκαίαν θεραπείαν, ίνα φιμώσω τους υπερασπιζόμενους, λόγω φιλίας, ή συμφερόντων, την κακήν διοίκησιν εν τω Μουσείω, την κλοπήν, και την κατάχρησιν. [...] αίρω τον σταυρόν μου και περιπατώ».

Αίροντας λοιπόν τον σταυρόν ο Ορφανίδης εξαπολύει σοβαρές κατηγορίες όχι μόνο εναντίον του Χελδράιχ αλλά και κατά του καθηγητή της φυσικής ιστορίας Ηρακλή Μητσόπουλου, θεωρώντας ότι επί της πρωτανείας του κάλυψε τον Χελδράιχ:

«Αναδεχθέντος δε του κυρίου Μητσόπουλου την Πρωτανείαν, η Χελδράιχειος σπείρα εκρότησε κύμβαλα και εσκήρτησεν υπό χαράς, διακωδωνίσασα ότι τώρα

πλέον η υπόθεση του Μουσείου θέλει κοιμηθή τον μακάριον εκείνον λήθαργον των δικαίων υποθέσεων των οποίων η εκδίκασις κάπως δεν συμφέει να περαιωθή».

Πρόκειται επίσης για μια προσωπική επίθεση που παράλληλα αναδεικνύει για άλλη μια φορά το ζήτημα της διαπάλης δύο διαφορετικών πολιτισμικών προτύπων που μάχονται να ηγεμονεύσουν στον ελληνικό πνευματικό χώρο. Το γαλλικό που εδώ εκπροσωπείται από τον Ορφανίδη και το γερμανικό το οποίο υποστηρίζει ο Μητσόπουλος. Με αυτά και τα άλλα δημιουργείται ειδική επιτροπή η οποία με εντολή της Συγκλήτου εξετάζει τη βασιμότητα των κατηγοριών και τελικά απαλλάσσει τον Χελδράιχ. Η εξέλιξη αυτή επιτρέπει στον Χελδράιχ να περάσει στην αντεπίθεση και ενθουσιάζοντας την ειρωνεία του Ορφανίδη, ο οποίος έθετε το ερώτημα *«τίνι τρόπω κοιμάται τις επιμελητής του Βοτανικού κήπου, και εξυπνεί επιμελητής φυσιογραφικού Μουσείου! και τι κατορθώνει εάν ήναι προβλεπτικός άνθρωπος»*, να εκθέσει τις δικές του απόψεις επισημαίνοντας ότι *«πολύ περιεργότερον είναι τίνι τρόπω κοιμάται τις καταργήσεις του θεάτρου και μογιατζής και εξυπνεί καθηγητής του Πανεπιστημίου άνευ διπλώματος»* και δίνοντας μια εικόνα του Ορφανίδη ως ανεπαρκούς επιστήμονα με εμπαθή χαρακτήρα, ενός εμπόρου της ελληνικής χλωρίδας.

Ωστόσο σε ένα πράγμα φαίνεται ο Ορφανίδης στάθηκε προφητικός όταν έγραφε στην *Κατάστασι του φυσιογραφικού μουσείου*:

«πάντας (τους έλληνες σπουδαίους άνδρες) δε μυριοτρόπως τους ελυπήσαμεν, τους υβρίσαμεν, και τους επροπηλακίσαμεν. Πολύ δε αργά, και συνήθως όταν απεβίωσαν, τότε τοις απεδώκαμεν δικαιοσύνην, τότε ως νήπια εκλαυσαμεν επί του φέρετρου των, τότε εξεφωνήσαμεν λόγους πανηγυρικούς εις τιμήν των».

Ο Χελράιχ έμελλε να εκφωνήσει τον εγκωμιαστικό επικήδειο την ημέρα της ταφής του Ορφανίδη αποδεικνύοντας άλλη μια φορά ότι η Ειρωνεία είναι αδελφή της Ιστορίας.

Η σκληρή αντιπαράθεση των δύο Θεοδώρων δεν ήταν η μοναδική. Το δεύτερο μισό του δέκατου ένατου αιώνα φάνταζε κατά κάποιο τρόπο στην Ελλάδα ως ένα είδος επιστημονικής Άγριας Δύσης, όπου τη θέση των εξάσφαιρων είχαν πλέον πάρει τα δυσφημιστικά φυλλάδια. Μια επίσης ενδιαφέρουσα περίπτωση είναι εκείνη της ανταγωνιστικής σχέσης μεταξύ του Κωνσταντίνου Μακκά, τακτικού καθηγητή στην Ιατρική Σχολή, και του έκτακτου καθηγητή στην ίδια σχολή Δημητρίου Αιγινήτη. Αφορμή για την έναρξη της μεταξύ τους μονομαχίας κάτω από τον καυτό ήλιο του αττικού ουρανού υπήρξε η δημοσίευση από τον Μακκά εργασίας σχετικά με την ασθένεια η οποία από τους αρχαίους ονομάζεται μάλις και προσέβαλε άλογα και ανθρώπους. Η σκληρή κριτική του Αιγινήτη επί όσων

αναφέρει ο Μακκάς προκαλεί την απαξιωτική απάντηση του δεύτερου, οδηγώντας τον Αιγινήτη να δημοσιεύσει το πλήρες χολής και όξους για τον συνάδελφο του στο Πανεπιστήμιο φυλλάδιο *Τα ιατρικά θαύματα του τακτικού καθηγητού. Ήτοι η απάντησις του κ. Μακκά, Αθήνα 1857.*

Διατρέχοντας τις ογδόντα οκτώ σελίδες του μικρού αυτού βιβλίου διαπιστώνει κανείς ότι ο Αιγινήτης σχολιάζει επανειλημμένως ότι αυτός κατέχει τη θέση του έκτακτου καθηγητή ενώ ο Μακκάς εκείνη του τακτικού:

«Αι παρατηρήσεις ημών αύται αδίκως και παρ' ελπίδαν κακών αντι αγαθών αιτίαι γενόμεναι (πικρά γαρ η αλήθεια), διηρέθισαν την χολήν και μήνιν του τακτικού Καθηγητού, όστις την ήτταν υπό εκτάκτου καθηγητού, φαίνεται, μη ανεχόμενος, και πάλιν προς δεύτερον αγώνα απεδύσατο, δημοσιεύσας την νέαν εις τας ημετέρας παρατηρήσεις απάντησιν» (Αιγινήτης, 1857) και

«Ουδέποτε, σοφέ και μεγάλε καθηγητά, ούτε ημείς, ει και καθηγηταί έκτακτοι, ούτε οι αναγνώσται, ει και λίαν επιεικείς, ούτε ελπίζομεν, ούτε ωνειρευόμεθα ποτέ τοιαύτην επιστημονικώς άλογον και γελοίαν απάντησιν παρά τακτικού και δη και μεγάλου της ιατρικής Κλινικής Καθηγητού» (Αιγινήτης, 1857, σ. 87).

Αλλά και η αυστηρά λογική επιστήμη των μαθηματικών δεν απέφυγε να δει τον ευτελισμό της στη δίνη προσωπικών αντιπαραθέσεων, όπως αυτή μεταξύ Α. Δαμασκηνού και Βασιλείου Λάκωνος (όχι ότι δεν υπήρχαν και άλλες), εξαιτίας της έκδοσης ενός σχολικού βιβλίου αριθμητικής από τον πρώτο. Σύμφωνα με τον Δαμασκηνό, ο Λάκων είδε την επιτυχία του βιβλίου και διέβλεψε τον κίνδυνο της εκδοτικής και άρα εισπρακτικής αποτυχίας του αντίστοιχου δικού του εγχειριδίου που έως τότε μονοπωλούσε τον εκπαιδευτικό χώρο. Μάλιστα την επικριτική εναντίον του Δαμασκηνού εργασία του ο Λάκων την ολοκληρώνει με τον εξής «νόστιμον» κατά τον Δαμασκηνό επίλογο:

«Περαίνοντες ενταύθα τον λόγον, εκφράζομεν την λύπην μας διότι αναγκάσθημεν να είπωμεν πικράς αληθείας, και αισθανόμεθα την δυσάρεστον θέσιν του κ. Δαμασκηνού. Ας τω χρησιμεύση όμως το πάθημα τούτο ως μάθημα, και ως προφυλακτικόν καθ' ομοίων άλλων ενδεχομένων συμφορών. Τον συμβουλευόμεν δε ειλικρινώς, αφού εννοήση καλώς το λάθος, εις ο υπέπεσε, θελήσας προάρως να συγγράψη, να εξαφάνιση την Αριθμητικήν του, και να δοθή εις την σπουδήν και την διδασκαλίαν των στοιχείων κατά βιβλία γεγραμμένα υπ' ανδρών εμπειροτέρων και σοφωτέρων. Διότι ούτω δύναται να γείνη ωφελιμώτερος και εις εαυτόν και εις την σπουδάζουσαν νεολαίαν» (Δαμασκηνός, 1867, σ. 22).

Είναι φυσικό λοιπόν, και ένδειξη ευγενείας, να ανταποδώσει ο Δαμασκηνός τις εκλεπτυσμένες εκφράσεις αβροφροσύνης:

«*Ἄλλ' ἐγὼ σας βεβαιῶ ἀπὸ τούδε ὅτι δὲν θέλω ἀφήσει τοὺς δυστυχεῖς μαθητὰς νὰ ταλαιπωρῶνται μετὰ τὴν γριφώδη τῆς Ἀλγεβρας Bertrand μετάφραση σας, οὐδέ μετὰ τὴν ἀφύσικον Φυσικὴν σας, ἥτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τερατώδες σύρραμμα κατὰ λέξιν μεταφράσεων ἐκ τῆς φυσικῆς τοῦ Ganoi, τῆς πρακτικῆς μηχανικῆς τοῦ Delaunay καὶ τῶν θεωρητικῶν μηχανικῶν τοῦ Sturm καὶ Duhamel [...]. Με συμβουλευθεὶτε πρὸς τοὺτοις νὰ εξαφανίσω τὴν Ἀριθμητικὴν μου. Τὴν δυστυχὴ! Θέλετε διότι σας ἐπροξένησε τοσαύτας συμφορὰς, νὰ τὴν θυσιάσω τόσον νέαν. Δὲν τὴν λυπάσθε; Τελευταίον εἰς ὅτι μετὰ τοσαύτης ἀναίδειας ἐν τῷ τέλει τοῦ ἐπιλόγου σας λέγετε τούτο μόνον ἀπαντῶ. Τολμήσατε, εἰάν τολμάτε, νὰ δεχθῆτε τὸν διαγωνισμόν καὶ ταχέως θέλει μάθει τὸ κοινόν τις εἰ, ἡμῶν εἶναι ὁ δυνάμενος νὰ διδάξῃ τὸν ἄλλον» (Δαμασκηνός, 1867, σ. 24).*

Το δίπολο προσωπικῆς φιλοδοξίας-ιδεολογικῆς διαπάλη εἶναι ευκρινῆς στὸν πανεπιστημιακὸ χῶρο καὶ κατὰ τις ἀρχές τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Ἡ περίπτωση προσωπικῆς ἀντιπαλότητας στὴν ὁποία θὰ ἀναφερθοῦμε ἀφορᾷ τὸν Βασίλειο Αἰγινήτη, ὁ ὁποῖος πασχίζει νὰ κατοχυρώσει μίαν πανεπιστημιακὴν ἔδρα. Ἐφ' ὄπλου λόγῃ στὸν ἀγῶνα τοῦ αὐτὸν ἀποτελεῖ τὸ βιβλίον τοῦ Η ἐξέλιξις τῆς φυσικῆς ἐν Ἑλλάδι. Πρόσωπα καὶ πράγματα, ποῦ ἐκδίδεται τὸ 1911, ὅπου ὁ Αἰγινήτης με κομπῶ ἀλλὰ ἀιχμηρῶ καὶ καταλυτικῶ τρόπῳ ἐπιχειρεῖ τὴν ἀπαξίωση τῶν συνυποψήφιων τοῦ ἀναδεικνύοντος παράλληλα τὴ δική του ἐξαιρετικὴ συμβολὴ στὴν ἀνάπτυξη τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν στὴν Ἑλλάδα.

Χρησιμοποιώντας με ικανότητα ταχυδακτυλουργοῦ τὴν ἐκλεπτυσμένη ρητορικὴ κατηγορεῖ ἐπιστήμονες ὅπως ὁ Γεώργιος Ἀθανασιάδης, ὁ Κωνσταντῖνος Μαλτέζος καὶ ὁ Δημήτριος Χόνδρος. Ἐνδεικτικὰ σταχυολογοῦμε ὀρισμένα ἀπὸ τὰ πάρθεια βέλη τοῦ Αἰγινήτη. Γράφει γιὰ τὸν Ἀθανασιάδη, λίγο πρὶν ξεκινησῇ τὴν λεπτομερῆ ἀνάλυση τῶν δημοσιευμάτων του:

«*Εἴτε φοιτηταὶ μετέφρασαν, εἴτε ἄλλοι υφηγηταὶ ἐβοήθησαν αὐτόν, εἴτε ἐσπούδασαν ἐνταῦθα μόνον, εἴτε ἐξήλθε πρὸ εικοσιπενταετίας ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου μας, εἴτε μεσήλιξ σχεδὸν μόλις ἐσχάτως εἰσήλθεν διὰ πρώτην φορὰν εἰς ἐργαστήριον φυσικῆς, πάντα ταῦτα θὰ παρίδωμεν. Ἐν καὶ μόνον μας ἐνδιαφέρει! Ὁ κ. Ἀθανασιάδης εἶναι σήμερον ἐπιστήμων; Δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ αὐτοῦ, προκειμένου περὶ καθηγητῶν τακτικῶν ἢ ἐκτάκτων τοῦ Πανεπιστημίου; Ποία ἡ ἀξία τῶν δημοσιευμάτων του καὶ τι ἀποδεικνύουσι ταῦτα;» (Αἰγινήτης, 1911, σ. 22).*

Ἀπαντᾷ μετὰ ἀπὸ ἀρκετὲς σελίδες ἐνδελεχοῦς ἀνάλυσης:

«*Ἐλλείψεις θεμελιώδεις καὶ στοιχειώδεις, τόσον θεωρητικοὶ ὅσον καὶ πειραματικοί, προκαλοῦσι κυριολεκτικῶς κατάπληξιν. Ὁ κ. Ἀθανασιάδης στερεῖται αὐτῶν πρῶτων καὶ ἀπαραιτήτων γνώσεων παντός ἐπιστήμονα. Ἀκατάρτιστος τελεί-*

ως θεωρητικός, ένεκεν αγνοίας, μη επιτρεπομένης σήμερα ουδ' εις φοιτητάς δευτεροετείς. Λίαν ελλιπώς δε παρασκευασμένος από πειραματικής απόψεως και περιπίπτων εις λυπηράς ασυναρτησίας και αντιφάσεις πειραματικής ή κοινότατα πράγματα, τι θα ηδύνατο να πράξη;» (Αιγινήτης, 1911, σ. 47).

Όσον αφορά την κρίση του Αιγινήτη περί του Μαλτέζου, αρκεί και μόνο η παράθεση της τελικής παραγράφου για την αποτίμηση του έργου του:

«Ως συγγραφεύς ο κ. Μαλτέζος ουδέν έχει να επίδειξη, εκτός των "Στοιχείων Φυσικής" αν και επί εικοσαετιάν διδασκη εις τας Ανωτέρας Σχολάς και το Πανεπιστήμιον. Είναι λυπηρόν, ότι εν τη Φυσική εφάνη και κατά τούτο κατώτερος και αυτού του κ. Αθανασιάδου. Η ανάγκη συγγραφών επί της Φυσικής παρ' ημίν είναι καταφανέστατη. Όταν λοιπόν πειραματικώς παρουσιάζη τις τελείαν ανικανότητα, θεωρητικώς στερείται και των στοιχειωδών ακόμη γνώσεων επί της Φυσικής, δεν είναι δε εις θέσιν να συγγράψη απταιστώς και "Στοιχεία Φυσικής" ακόμη, τι δύναται τις να συμπεράνη περί τούτου ως προς την Φυσικήν;» (Αιγινήτης, 1911, σ. 82).

Τέλος καθώς ο Χόνδρος δεν μπορεί κατηγορηθεί ούτε για επιστημονική ανεπάρκεια ούτε για περιορισμένες σπουδές, εφευρίσκει το νεαρόν της ηλικίας:

«Εκ μόνης της γερμανικής διατριβής του ουδέν δυνάμεθα ασφαλώς να συναγάγωμεν. Ο κ. Χόνδρος είτε διότι απέφυγε να δημοσιεύση τι, είτε διότι δεν ήτο εις θέσιν να πράξη τι νέον, δεν παρουσιάζει σήμερα τα αναγκαία στοιχεία όπως κριθή. Το μόνον, όπερ σήμερα δύναται να λεχθή είναι, ότι πράγματι ο κ. Χόνδρος είναι νέος φιλόπονος και είναι πιθανόν, ότι δεν θα αποτύχει εις το μέλλον» (Αιγινήτης, 1911, σ. 84).

Και φυσικά αυτός ο Χόνδρος είναι ο ίδιος ο οποίος υπήρξε μαθητής του Sommerfeld και εισηγητής μαζί με τον νομπελίστα Ολλανδό φυσικό Debuiss της βασικής θεωρίας για τις οπτικές ίνες! (Hondros, Debye, 1910).

Ποια θα είναι όμως η συμβολή του Αιγινήτη σε περίπτωση που εκλεγεί; Με ειλικρινές αίσθημα μετριοπάθειας θα γράψει στον επίλογο του βιβλίου:

«Εκείνος, όστις σήμερα καλείται επί την έδραν της Φυσικής, θα ιδρύση τα πάντα. Ουδέν θα εύρη! Αυτός θα παρασκευάση εργαστήρια, αυτός θα κατάρτιση επιστήμονας, επιμελητάς και βοηθούς. Αυτός θα σύνταξη συγγράμματα, των οποίων στερείται τελείως το πανεπιστήμιον μέχρις σήμερα και έχει επείγουσαν ανάγκην. Νέα περίοδος θα αναπτυχθή!» (Αιγινήτης, 1911, σ. 125).

Μέσα στην ομίχλη αυτών των προσωπικών αντιπαραθέσεων σχηματίζεται και ο ανεμοστρόβιλος μιας σημαντικής ιδεολογικής διαμάχης, αυτής που καθορίζεται από τη διαρκή διεκυστίνδα μεταξύ ιδεαλισμού και υλισμού. Στον ελληνικό χώρο

ο ιδεαλισμός τον 19ο αι. κυρίως περιχαραινώνεται γύρω από μία απολογητικού τύπου χριστιανική θεολογία που εκφράζεται από μια σειρά ζηλωτών ιεροκηρύκων, όπως ο Απόστολος Μακράκης (Μπραγκ, 1997) και ο Κοσμάς Φλαμιάτος (Μεταλληνός, 1987, σ. 314).

Τον 20ό αιώνα και ιδιαίτερα μετά την επικράτηση του λεγόμενου υπαρκτικού σοσιαλισμού στην τότε Σοβιετική Ένωση ο κίνδυνος διασποράς του μικροβίου της αθεΐας και του ιού του υλισμού που ενδέχεται να μολύνουν υπό μορφή πανδημίας και τον ευσεβή ελληνικό λαό με ανυπολόγιστες συνέπειες ενισχύει τις προσπάθειες του ιδεαλιστικού μετώπου. Αυτή τη φορά οι ιδεαλιστές δεν επιχειρούν να εναντιωθούν στις νέες επιστημονικές ανακαλύψεις, κυρίως αυτές της σύγχρονης φυσικής, όπως η θεωρία της σχετικότητας και η κβαντική θεωρία, αλλά να τις χρησιμοποιήσουν, προκειμένου να υπερασπιστούν το κοσμοείδωλο που προτείνουν.

Στην παρούσα συγκυρία η εμπροσθοφυλακή εναντίον του ιδεολογικού εχθρού ονομάζεται Σύλλογος Χριστιανών Επιστημόνων και το έντυπο της Ακτίνες (Βλαχάκης, 1995). Σε ένα από τα τεύχη των Ακτίνων περιγράφεται το φιλοσοφικό σύστημα εναντίον του οποίου πλείστα όσα κείμενα θα φιλοξενηθούν στο εν λόγω περιοδικό. Το άρθρο φέρει τον τίτλο «Πνευματική ζωή και κοσμοθεωρία» και υπογράφεται με τα αρχικά Α.Τ. Στο άρθρο αυτό ο συντάκτης γράφει μεταξύ άλλων:

«Είναι λοιπόν η κοσμοθεωρία κατευθυντήριο δύναμις της όλης ζωής μας, γι' αυτό και δεν μπορείς να κόψεις τις συνέπειες της και να τις περιορίσεις εκεί που θέλεις. Και αυτό φυσικά ισχύει και για τις υλοκρατικές κοσμοθεωρίες. Μην αφήνοντας χώρο για το πνεύμα, σαν πραγματικότητα στην οντολογική τους άποψη, είναι αδύνατο ν' αφήσουν και στην αξιολογική και δεοντολογική. Υλοκρατία και πνευματική ζωή δεν μπορούν να συνυπάρξουν. Καιρός να το πάρουμε απόφασι».

Ο περιορισμένος χώρος δεν μας επιτρέπει βέβαια να εξαντλήσουμε τα σχετικά δημοσιεύματα των Ακτίνων. Κλείνουμε τις σχετικές αναφορές με το άρθρο «Αι θετικά επιστήμαι εις την Ελλάδα και η ασκηθείσα προπαγάνδα (Τα τελευταία χρόνια)». Πρόκειται για το άρθρο εκείνο στο οποίο επιχειρείται η αποκαθάρωση του θεωρούμενου επιστημονικού υλισμού του ελληνικού δέκατου ένατου αιώνα. Γράφει ο Σέργιος Παύλος, από τους πιο συνεπείς αρθρογράφους των Ακτίνων σε θέματα υπεράσπισης του ιδεαλιστικού χαρακτήρα της επιστήμης:

«Ημέθη την οποίαν προεκάλεσε τότε η ραγδαία εξέλιξι των φυσικών επιστημών εδημιούργησε την εντυπωσιν ότι ήτο πλέον καιρός να ελευθερωθώμεν από τα

6. Α.Τ., «Πνευματική ζωή και κοσμοθεωρία», Ακτίνες 36, σ. 73-74.

"δεσμά" της Φιλοσοφίας και της Θρησκείας διότι μόνον το πείραμα και η παρατήρησις έχουν πλέον τον λόγον» (Παύλος, σ. 84).

Ωστόσο, αυτό σύμφωνα με τον αρθρογράφο οδήγησε τους νέους Έλληνες επιστήμονες

«να καταγίνονται με συνεχή προπαγάνδα των υλιστικών και μηχανοκρατικών αντιλήψεων, που προς στιγμήν εφάνησαν ότι περιείχον κάτι το νέον και το επιστημονικώς ορθόν. Όλοι οι δευτέρας και τρίτης τάξεως επιστήμονες ή και λαϊκοί συγγραφείς της Ευρώπης ήσαν οι ήρωες τους οποίους παρουσίαζε συνεχώς το πρώτον φυτώριον των Ελλήνων εκπροσώπων των θετικών επιστημών» (Παύλος, σ. 85).

Υπεύθυνο για την άνθηση των υλιστικών αντιλήψεων στην Ευρώπη θεωρήθηκε κυρίως το περιοδικό Προμηθέυς, του οποίου εκδότης ήταν ο Κ. Μητσόπουλος: *«Πολλοί συντάχεται του, που ήσαν οπαδοί των δήθεν νέων περί της αρχής του κόσμου και των όντων θεωριών, άφησαν την καλλιέργειαν της επιστήμης των και εβάλληκαν να κάμουν υλιστικήν προπαγάνδα [...] προπαγάνδα φανατικήν και όχι επιστήμην, αφού όχι μόνον καθ' ύλην εξέφευγαν από το πεδίο των φυσικών επιστημών, αλλά και κατά τον τρόπον που μετεχειρίζοντο, απέβαλαν και την επίφασιν της αντικειμενικότητας ακόμη» (Παύλος, σ. 85).*

Η επίθεση επεκτείνεται στον ψυχίατρο Σ. Αποστολίδη, στον καθηγητή της φυσιολογίας Ρήγα Νικολάϊδη, τον καθηγητή της βοτανικής Σπ. Μηλιαράκη και τον επίσης καθηγητή της φυσιολογίας Σ. Δοντά. Τη σκληρή κριτική δεν αποφεύγει και ο καθηγητής του Πολυτεχνείου Α. Γκίνης, επειδή αποτόλμησε να απευθύνει επιστολή το 1919 στον μητροπολίτη Αθηνών και μετέπειτα πατριάρχη Μελέτιο, όπου σύμφωνα με τον αρθρογράφο σημειώνονται τα εξής:

«Εκπαίδευσις και Εκκλησία, Παιδεία και Θρησκεία καλώς μεν ευρίσκονται εις σχέσιν όπου και όταν το Έθνος δουλεύη, ουδεμία όμως πρέπει να υφίσταται μεταξύ αυτών σχέσις όπου και όταν το Έθνος ανακτά την ελευθερίαν του» (Παύλος, σ. 89).

Στην ομάδα των υλιστών επιστημόνων συγκαταλέγεται ακόμη ο καθηγητής της γεωλογίας, της παλαιοντολογίας και ζωολογίας Θ. Σκούφος που παρουσιάζεται «ως δείγμα διά τον κατήφορον που είχαμεν πάρει» καθώς *«πολλάς γενεάς σπουδαστών επηρέασε με τας υλιστικός θεωρίας του και τας απρεπείς του εκφράσεις δι' όσα σεμνά, σεβάσματα και τίμια διετήρησε διά μέσου των αιώνων ο πολιτισμένος άνθρωπος. Οι φυσικοί και οι ιατροί των νεωτέρων γενεών διατηρούν ζωηρώς εις την μνήμην των την όλην του διδασκαλίαν εις πολλά σημεία της οποίας και ημείς οι άνδρες εκοκκινίζαμεν από εντροπήν δι' όσα εξήρχοντο από το στόμα ακαδημαϊκού διδασκάλου» (Παύλος, σ. 89).*

Παρά τη δυσάρεστη αυτή εικόνα για το παρελθόν ο Παύλος διαβλέπει μια αισιόδοξη στροφή για το μέλλον αναφερόμενος στις απόψεις του Δημητρίου Αιγινήτη, του Κ. Μέριμηγκα, του Α. Κουσίδου, του Σ. Πλακίδη, του Μ. Γερουλάνου κ.ά. Κλείνει μάλιστα το άρθρο του με την εξής διαπίστωση:

«Δεν υπάρχει επ' αυτού καμμία αμφιβολία, τσούτω μάλλον όσο η στροφή και ο πνευματικός άνεμος που πνέει ιδίως από δύο δεκάδων ετών εις το εξωτερικόν θα σημείωση και επί των Ελλήνων τον ανάλογον αντίκτυπον. Όταν μάλιστα πρωτοπόροι εις την κίνησιν αυτήν είναι επιστήμονες της αξίας του Planck, του Hartmann, του Jordan, του Driesch, του Mie, του Bavink, του Eddington, του Jeans, του Milne, του Birkhoff, του Compton, του Flemming και άλλων διάσημων συγχρόνων ερευνητών, τα αποτελέσματα θα είναι λίαν καρποφόρα και το μέλλον πολύ παρήγορον, ως προς την πρόοδον των φυσικών επιστημών εις την χώραν μας» (Παύλος, σ. 91).

Χαρτογραφήσαμε σε αδρές γραμμές τα βασικά είδη διαμαχών που εμφανίστηκαν στον ελληνικό επιστημονικό χώρο από τις απαρχές της εμφάνισης της νεότερης επιστήμης μέχρι και τα πρώτα βήματα της επιστημονικής κοινότητας εντός του εικοστού αιώνα. Αποδεχόμαστε βέβαια τη διαπίστωση ότι η αμφισβήτηση και η κριτική μπορούν να αποτελέσουν στοιχεία της δημιουργικής ορμής που είναι αναγκαία για την επιστημονική πρόοδο. Και έχουμε πολλά παραδείγματα από την ιστορία των επιστημών που αποδεικνύουν χωρίς καμμία αμφιβολία αυτό τον ισχυρισμό. Όμως στον ελληνικό χώρο ούτε και σε αυτόν τον τομέα οι δράσεις όσων εμπλέκονται κατάφεραν να απεμπλακούν από τα δεσμά ενός στείου ελαχιστισμού που ούτως ή άλλως σηματοδοτεί την ελληνική κοινωνία της περιόδου που εξετάζουμε, μιας κοινωνίας που αλληθωρίζει προς την ορθολογική Δύση ενώ στην πραγματικότητα παραμένει βαθιά και ενσυνείδητα ιρασιοναλιστική. Παράλληλα άλλη μία σημαντική διαπίστωση έχει να κάνει με τις πηγές των επιχειρημάτων που αντλεί η μία ή η άλλη πλευρά. Πρόκειται για πηγές που προέρχονται από τον ευρωπαϊκό χώρο, προσθέτοντας ακόμα μία συνιστώσα στην εικόνα ετεροαναφοράς της ελληνικής επιστήμης, της ελληνικής κοινωνίας γενικότερα, η οποία αδυνατεί να δημιουργήσει ένα αυτόματες εσωτερικό πλαίσιο δράσης το οποίο να αποτελεί κριτήριο αξιολόγησης της ελληνικής επιστημονικής παραγωγής. Πρόκειται για μια στρέβλωση που εύκολα διαπιστώνουμε ότι εξακολουθεί να υφίσταται και στις αρχές της εικοστής πρώτης εκατονταετίας, καθώς για την αξιολόγηση του έργου ενός Έλληνα επιστήμονα πολλές φορές θεωρείται σημαντικότερη μία δημοσίευση σε ένα ξενόγλωσσο περιοδικό του Τρίτου Κόσμου από ένα εξαιρετικά τεκμηριωμένο άρθρο δημοσιευμένο σε ελληνικό έντυπο.

Ούτως ή άλλως για να επιχειρήσουμε την υπέρβαση και να ανατραπούν ισχυρά ριζωμένες νοοτροπίες που με κάποια δόση υπερβολής φαίνεται να έχουν πια αποκτήσει μια γονιδιακή υπόσταση θα πρέπει πρώτα ευθαρσώς να αποδεχτούμε τις αδυναμίες μας. Αυτό και μόνο ισοδυναμεί με την πραγματοποίηση του αδύνατου!

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Hondros, D., Debye, P., (1910), "Elektromagnetische Wellen an dielektrischen Drähten", *Annalen der Physik* (series 4), τεύχ. 32(8), σ. 465-74.
- Nicolaidis E. (1994), "Les grecs en Russie et les Russes en Chine au XVIIeme siecle: le contexte de la copie par Chrysanthos des livres astronomiques "perdus" de Verbiest", *Archives Internationales d'histoire des Sciences*, τεύχ. 44, σ. 271-308.
- Vlahakis, G.N. (1999), "The enlightenment in sciences. The Scholarly Hermes and its contribution to the popularization and the development of science in Greece in early 19th century", *History of science*, xxxvii, σ. 319-345.
- Vlahakis, G.N. (2005), «Alchemy survived? An alchemical manuscript, Anastasios Christomanos and the status of chemistry in the 19 th century Greece», *Proceedings of the 5th International Congress for the History of Chemistry*, Lisbon, σ. 598-605.
- Αιγινήτης, Β. (1911), *Η εξέλιξις της Φυσικής εν Ελλάδι. Πρόσωπα και πράγματα*, Αθήνα.
- Αιγινήτης, Δ. (1857), *Τα ιατρικά θαύματα του τακτικού καθηγητού. Ήτοι η απάντησις του κ. Μακκά*, Αθήνα.
- Βλαχάκης, Γ.Ν. (1997), «Η άλλη άποψη: Η "Επιτομή Φυσικής Ακροάσεως" του Σέργιου Μασκράιου», *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου «Το αίτημα της διεπιστημονικής έρευνας. Οι επιστήμες στον ελληνικό χώρο»*, Αθήνα.
- Δαμασκηνός, Α. (1867), *Απάντησις εις την υπό του κυρίου Β. Λάκωνος, τακτικού καθηγητού εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω γενομένην της Αριθμητικής ημών επίκρισιν*, Αθήνα.
- Δημαράς, Κ.Θ.(χ.χ.), «Ο Κωνσταντίνος Νικολόπουλος και η βιβλιοθήκη του», *Ανδρίτσαινα. Η βιβλιοθήκη Κωνσταντίνου Νικολόπουλου*, Αθήνα, σ. 1-13.
- Δημαράς, Κ.Θ., Φραγκίσκος, Εμμ. Ν. (1988-1990), *Ερμής ο Λόγιος*, Αθήνα.
- Ηλιου, Φ. (1985), «Η σιωπή για τον Χριστόδουλο Παμπλέκη», *Τα Ιστορικά*, τεύχ. 4, σ. 387-404.

- Καράς, Γ. (2004, επιμ.), *Ιστορία και φιλοσοφία των επιστημών στον ελληνικό χώρο (17ος-19ος αι.)*, Αθήνα.
- Κουμαριανού, Α. (1989, επιμ.) *Αθηνά, Παρίσιοι 1819*, Αθήνα.
- Κουμαριανού, Α. (1995, επιμ.), *Μουσείον, Παρίσιοι 1819*, Αθήνα.
- Κρητικός, Θ. (1995), *Πρόσληψη της επιστημονικής σκέψης στην Ελλάδα. Η Φυσική μέσα από πρόσωπα, θεσμούς και ιδέες*, Αθήνα.
- Κριμπάς, Κ. (1993), *Θραύσματα Κατόπτρου*, Αθήνα.
- Μακρίδης, Β. (1995), *Die religiöse Kritik am kopernikanischen Weltbild in Griechenland zwischen 1794 und 1821. Aspekte griechisch-orthodoxer Apologetik angesichts naturwissenschaftlicher Fortschritte*, Frankfurt am Main.
- Μεταλληνός, Γ. (1987), «Κοσμάς Φλαμιάτος (1786-1852). Ένας μάρτυρας της ορθοδόξου παραδόσεως στο ελληνικό Κράτος», *Θεολογία*, τεύχ. 58.
- Μπόμου-Σταμάτη, Βασ. (1998), *Ο Βικέντιος Δαμοδός, Βιογραφία-Εργογραφία 1700-1754*, ΜΙΕΤ, Αθήνα.
- Μπραγκ, Λ. (1997), *Το μέλλον του ελληνισμού στον ιδεολογικό κόσμο του Απόστολου Μακράκη*, Αθήνα.
- Νούτσος, Π. (1981), «Χριστόδουλος Παμπλεκής και "Encyclopedic". Πρόδρομη ανακοίνωση», *Ο Ερασιστής*, τεύχ. 17, σ. 13-24.
- Οικονόμου-Αμύλλη, Α., Βλαχάκης, Γ.Ν. (1998), «Η πορεία της Βοτανικής κατά το 19ο αιώνα. Η ίδρυση του Πανεπιστημίου ως αφετηρία διαφοροποίησης της έρευνας». *Η επιστημονική σκέψη στον ελληνικό χώρο*, Αθήνα, σ.201-212.
- Παπαγεωργίου, Γ. (1994), *Ένα αγνοημένο χειρόγραφο χριστιανικής Αστρονομίας. Το "Τρόπαιον κατά των Κοπερνικάνων" του Γρηγοράσκου Μπαλανίδη*, Αθήνα.
- Παύλος, Σ., «Αι θετικά επιστήμια εις την Ελλάδα και η ασκηθείσα προπαγάνδα», *Ακτίνες*, τεύχ. 36.
- Πέτσιος, Κ.Θ. (2002), *Η περί φύσεως συζήτηση στη νεοελληνική σκέψη*, Ιωάννινα.
- Πύρρος, Δ. (1848), *Περίγησις ιστορική και βιογραφία*.
- Τσακούμης, Απ. (1992), «Χρυσάνθος Νοταράς ο αστρονόμος», *Ο μαθηματικές επιστήμες στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα, σ. 129-222.
- Ψημμένος, Ν. (1989), *Η ελληνική φιλοσοφία από το 1453 έως το 1821*, Αθήνα, σ.494 και 496.

SCIENTIFIC DEBATES, IDEOLOGICAL CONFRONTATIONS AND PERSONAL DISPUTES IN THE GREEK INTELLECTUAL AREA FROM THE 18th TO THE 20th CENTURIES.

George N. Vlahakis

Center for Neohellenic Research/ National Hellenic Research Foundation

The paper presents several cases where serious personal quarrels and ideological debates took place in the Greek intellectual area for a period of about 150 years.

It is concluded that this behavior of the intellectual circles has deep roots in the wider structure of the Greek society. We argue that the activities of the Greek scientists most of the time balance between opposite poles of several dipoles like idealism-materialism, archaism-modernism, east-west, individual-society. But this balance is rather unstable and causes the phenomena we studied in the present paper.

